

CENTRUM VOOR VREDESETHIEK

GEEN ZAND EROVER?
VEREFFENEN, VERGEVEN EN VERZOENEN
Roger Burggraeve

Onder de redactie van Roger Burggraeve, Johan De Tavernier en Didier Pollefeyt (de drie ethici van het Centrum voor Vredesethiek KU Leuven) verschijnt op Witte Donderdag, 20 april 2000, bij het Davidsfonds de twaalfde Cahier voor Vredes-theologie, tevens Pax Christi Pocket 2000, onder de uitdagende titel: 'Zand erover? Vereffenen, vergeven en verzoenen'. Roger Burggraeve vertolkt enkele kerngedachten uit het boek, waarin naast de bijdragen van de drie redacteurs, ook bijdragen te lezen staan van Frits de Lange, Jean Monbourquette, Donald W. Shriver Jr. Het boek is gegroeid uit het Internationaal Colloquium 'Tijd voor vereffening. Tijd voor vergeving — Time for Adjustment. Time for Forgiveness' dat op woensdag 17 februari 1999 georganiseerd werd door het Centrum voor Vredesethiek, in samenwerking met Pax Christi Vlaanderen en de Afdelingen Moraaltheologie en Pastoraaltheologie van de Faculteit Godgeleerdheid KU Leuven. De Katholieke Kerk heeft het jaar 2000 uitgeroepen tot een Jubeljaar waarin schuldbekentenis, vergeving en verzoening centraal staan. Dit boek wil vanuit de theologie in Vlaanderen een bijdrage leveren aan deze thematiek. Het boek kan tevens gelezen worden als achtergrond bij het recente Vaticaanse document 'Herinnering en verzoening. De kerk en de fouten uit het verleden' van de Internationale Theologische Commissie (december 1999, publiek gemaakt op 7 maart 2000).

Het is de bedoeling van deze beknopte bijdrage te schetsen wat vergeving tussen mensen onderling inhoudt en vooral hoe ze werkt. Daarom zullen we pas op het einde iets zeggen over de religieuze vergeving, dat wil zeggen over Gods barmhartigheid voor de mens.

Wat aan de vergeving voorafgaat

Vergeving valt niet uit de lucht. Er gaat steeds iets aan vooraf. Heel concreet is er iemand, 'dader' genoemd, die iemand anders, 'slachtoffer' genoemd, iets ernstigs aandoet. Dit aangedane kwaad, 'misstap' genoemd, kan zich voordoen als krenking of belediging, als ontrouw, of als psychische of lichamelijke schade en geweld. Het is mogelijk dat de misstap een breuk teweegbrengt in de verhouding die slachtoffer en dader voordien hadden, maar dit is niet altijd het geval. Het is evenzeer mogelijk dat er geen enkele relatie tussen beide bestond, en dat de relatie — paradoxalerwijze — pas door de misstap ontstaat, zij het dat het dan om een volstrekt negatieve en niet vrij gekozen relatie gaat. Dit verschil is belangrijk voor het onderscheid tussen vergeving en verzoening dat we in deze bijdrage zullen invoeren.

Wat vergeving zeker niet is

Vooraleer we schetsen wat vergeving is en hoe ze werkt, beginnen we met te zeggen wat vergeving zeker niet is, dit om alle misverstanden te voorkomen.

Vooreerst is vergeving allesbehalve verontschuldiging. Degene die iemand anders kwaad heeft berokkend wordt niet geëxcuseerd, in die zin dat hij of zij ontoerekeningsvatbaar wordt geacht ten gevolge van psychisch onvermogen of van allerlei elementen uit zijn of haar familiale of sociale voorgeschiedenis. Er is geen vergeving mogelijk als de schuldige niet verantwoordelijk kan gesteld worden voor wat hij deed.

Vervolgens slaat de vergeving nooit op het kwaad op zichzelf, maar steeds op de persoon die het kwaad gedaan heeft. Vergeving is een relationeel gebeuren, in die zin dat het 'slachtoffer' in een welbepaalde verhouding treedt tot degene die hem of haar het kwaad heeft aangedaan. Vergeving slaat met andere woorden niet op het kwaad — dat is en blijft onvergeeflijk —, maar op de persoon in zijn verhouding tot het kwaad (waarover verder meer).

Tenslotte kan vergeving niet herleid worden tot een bewuste daad van de wil, die op een bepaald ogenblik — als het ware in het luchtledige — beslist om te vergeven. Vergeven maakt deel uit van een proces, een gebeuren dat zich in de eerste plaats afspeelt tussen twee mensen, namelijk de dader en het slachtoffer. In wat volgt beschrijven we de belangrijkste momenten van dit proces, vooral vanuit het perspectief van het slachtoffer dat voor de opgave staat de dader te vergeven.

Stapstenen naar vergeving

Vooraleer er van vergeving sprake kan zijn moeten we blijven stilstaan bij de ervaring die het aangedane kwaad bij het slachtoffer teweegbrengt. Anders spreken we te snel en goedkoop over vergeving, waardoor de daad van vergeving vaak niet werkt of erger nog, het tegendeel bewerkt van wat hij bedoelt.

De kwetsuur in zichzelf erkennen

Vooreerst duiken er bij het slachtoffer allerlei negatieve gevoelens van woede, haat, bitterheid, ontgoocheling, wraak, en degelijke op, als reactie op het aangedane kwaad. Aanvankelijk worden deze gevoelens niet steeds even goed onderkend. Soms worden ze zelfs ontkend of onderdrukt. Maar opdat er ooit vergeving zou mogelijk zijn, is het belangrijk dat deze gevoelens — in hun intensiteit en verwarring — geleidelijk aan de oppervlakte kunnen komen. Sterker nog, het slachtoffer heeft 'recht' op deze gevoelens, als een vorm van zelfrespect. Het slachtoffer neemt pas de misstap ernstig, als het zich de pijn, de krenking en de gekwetstheid die er het gevolg van zijn realiseert. De pijn, krenking en gekwetstheid worden gebagatelliseerd door ze van zich af te schuiven, te verdringen of te verbergen achter zogenaamd 'begrip' voor de dader ('hij had het ook moeilijk', 'hij kon niet anders'). In alle eerlijkheid de kwetsuur erkennen die door de ander is aangebracht, betekent ook het onrecht erkennen en bij naam noemen. Daarenboven is het belangrijk deze negatieve gevoelens niet voor zichzelf te houden maar ze met iemand, een vertrouwenspersoon, te delen. Wraakgevoelens erkennen en delen betekent nog niet ze koesteren of uitvoeren. Integendeel, door ze onder ogen te zien en uit te spreken kan het slachtoffer beter zien waarin de aangedane kwetsuur juist bestaat, en waarin hij of zij persoonlijk door het aangedane kwaad is aangetast, zonder deze kwetsuur zodanig te vergroten dat men het zichzelf onmogelijk maakt er nog ooit overheen te komen.

Geen zand erover

Na deze eerste stap van erkenning van de eigen gevoelens van kwaadheid, moet nu ook aan het aangedane kwaad zelf aandacht besteed worden. Het slachtoffer moet de weg van binnen naar buiten gaan. Concreet betekent dit dat het aangedane onrecht moet gestopt en rechtgezet worden: geen

zand erover! Het slachtoffer spreekt de dader op zijn misstap aan, wat zich kan uiten in verwijten en beschuldigingen. Soms zal het slachtoffer daarvoor terugdeinzen en alles in stilte willen verwerken, zonder iets uit te spreken en zonder dat de dader het hoeft te weten. Onrecht, belediging, ontrouw, misbruik, pesterij, vernedering mag men echter niet laten gebeuren of voortduren. Daarenboven verdient het kwaad verreffend, rechtgezet en vergolden te worden (wat helemaal iets anders is dan wraakneming). Openlijke erkenning en uiting tegenover de dader van het aangedane kwaad zal het slachtoffer helpen om niet in zijn negatieve gevoelens te blijven steken. Als er geen gerechtigheid geschiedt, zal het slachtoffer zich waarschijnlijk nog meer gekrenkt en gefrustreerd voelen, wat alleen maar de negatieve gevoelens kan versterken en zelfs vastzetten. En dit kan op zijn beurt rechtstreeks aanleiding geven tot gevoelens van ressentiment en wrok (waarvan nu door onderzoek is komen vast te staan dat deze gevoelens de voedingsbodem vormen voor bepaalde kankers). Vergeving kan niet in tegenspraak zijn met rechtvaardigheid. Vergeving ontkent de nood aan rechtzetting niet, maar erkent die en gaat een stap verder, zoals nog duidelijk moet worden.

Vergeven om zichzelf te genezen

Deze stap naar rechtzetting heft echter nog niet alle vijandige en negatieve gevoelens tegenover de dader op. Het slachtoffer blijft in zijn gemoed getekend door het aangedane kwaad. Dit kan bij hem of haar het verlangen wekken om te vergeven. Deze wil om te vergeven is nog niet gericht op de ander, dat wil zeggen bedoeld om de dader een nieuwe levenskans te geven, maar op de eerste plaats om zichzelf emotioneel te ontlasten. De vergeving wordt met andere woorden gezien als een mogelijkheid om zichzelf te genezen van de negatieve en bittere gevoelens die onderhuids blijven werken en de innerlijke gemoedsrust blijven storen. De bereidheid om te vergeven zal uiteraard afhangen van een aantal factoren, zoals zeker van

de ernst en grootte van het aangedane kwaad, van wie de dader is, van de tijd die sedert het aangedane kwaad is verlopen, en last but not least van de aard en intensiteit van de negatieve gevoelens waaronder men nog gebukt gaat. In ieder geval kan alleen het slachtoffer beslissen wanneer het ogenblik om te vergeven is gekomen. Dit belet echter niet dat bepaalde omstandigheden en interventies van anderen, onder meer van de dader zelf, kunnen helpen motiveren om tot deze beslissing te komen.

De dader anders benaderen

Om te kunnen vergeven is het belangrijk dat het slachtoffer van kijkrichting verandert, namelijk van zichzelf weg naar de dader. Zolang het slachtoffer in zijn eigen gekwetste ik blijft ronddraaien, met het risico dat men de eigen kwetsuur gaat koesteren, heeft men nog geen reële stap naar vergeving gezet. De kwetsuur van het aangedane kwaad brengt het slachtoffer er gemakkelijk toe de dader te 'diaboliseren', dat wil zeggen zonder meer te vereenzelvigen met zijn slechte daad, alsof hij of zij niets anders is dan het zuivere kwaad. Zonder het aangedane kwaad zelf te minimaliseren, staat het slachtoffer voor de (moeilijke maar cruciale) opgave zich in te leven in de dader zodat men misschien een beetje kan begrijpen waarom die ander het kwaad heeft aangedaan. Ook de dader heeft als mens zijn waardigheid. Hij of zij blijft een mens, en is geen duivel, geen belichaming van het kwaad zonder meer. De stap naar vergeving zetten betekent met andere woorden ophouden de dader te blameren, en daarvan heimelijk te genieten, maar integendeel de dader opnieuw te benaderen als een mens, zoals ik en jij, die niet alleen slechte maar ook goede kanten heeft. Dit is geen witwasoperatie van de daad, maar veeleer een realistische benadering van de dader. Zo kunnen de eenzijdig negatieve gevoelens tegenover de dader in evenwicht gebracht worden door meer positieve gevoelens, zoals begrip, medelijden, mildheid, die het verlangen om te vergeven kunnen versterken.

Ook het slachtoffer heeft vergeving nodig

Dit groeiend verlangen om te vergeven is echter nog niet voldoende om werkelijk te vergeven. Er is méér nodig dan dit verlangen, er is ook de wil en de uitdrukkelijke beslissing nodig om de stap naar de ander te zetten en hem of haar te vergeven. Opdat deze wil en keuze om te vergeven niet in zijn eigen tegendeel zou omslaan, is het belangrijk dat men als slachtoffer tot het inzicht komt dat men zelf eveneens vergeving nodig heeft. Deze nederigheid helpt het slachtoffer ook in zichzelf de mogelijkheid van het kwaad te ontdekken.

Daarenboven brengt het besef dat ikzelf als slachtoffer vergeving nodig heb, mij ertoe vergeving niet enkel te benaderen als iets dat helemaal in mijn macht ligt, maar als iets dat mij ook geschonken moet worden. Vergeving is eerst een gave, vooraleer ze een opgave is. Als ikzelf ooit reeds heb moeten hopen en vertrouwen op de vergevingsgezindheid, barmhartigheid en mildheid van anderen, ben ik beter in staat om anderen hun schuld kwijt te schelden. Om te kunnen vergeven moeten we niet enkel rekenen op eigen krachten, op onze eigen 'uiterste wilsinspanning', maar moeten we ons ook durven overgeven aan de vergeving als een gave die ons 'overkomt' en 'bezielt'. Door ons zo over te geven aan de gratuiteit van de vergeving, die zich doorheen ons kan voltrekken, verdwijnt de angel van de krampachtigheid uit de vergeving. Tevens houdt ze op een uiting van macht en paternalisme te zijn, waardoor men zich als slachtoffer een zekere volmaaktheid aanmatigt en zich tevens hoogmoedig boven de dader stelt.

Het werk van de vergeving

Tot nu toe is alleen nog maar de weg naar vergeving geschetst, maar nog niet wat vergeving zelf inhoudt. Welnu, de vergeving bestaat er precies in dat het aangedane kwaad dat door die bepaalde dader is toegebracht op geen enkele wijze verdoezeld of vergeten wordt. Het wordt integendeel heel uitdrukkelijk aanwezig gesteld en met de dader en

zijn verantwoordelijkheid verbonden. In dit opzicht is de vergeving een heel bijzondere vorm van geheugen. Zij roept het aangedane kwaad uit het verleden terug om het heel uitdrukkelijk aanwezig te stellen en te herinneren. Daarenboven wordt het kwaad met de ware verantwoordelijke, de werkelijke dader, verbonden. In dit opzicht wordt het onherroepelijke van het aangedane kwaad niet gebagatelliseerd of ongedaan gemaakt, maar integendeel in al zijn scherpste erkend en bevestigd. Maar tegelijk wordt de dader in zijn kwaad niet eens en voorgoed vastgezet. Hij wordt als het ware losgemaakt van zijn daad, zodat hij méér en anders is dan zijn kwaad. Zo krijgt de dader weer ademruimte en nieuwe kansen om anders te zijn. In dit opzicht is de vergeving een heel eigen vorm van verlossing, voor zover ze het slachtoffer toelaat in een nieuwe verhouding tot de dader te treden. De misstap wordt, zoals reeds gezegd, niet ongedaan gemaakt, maar verandert van betekenis. Gedane zaken nemen inderdaad geen keer, maar de begane misstap oefent geen destructieve werking meer uit op de actuele zelfbeleving van de dader. Vergeving gaat dus duidelijk verder dan de vereffening door het recht, alhoewel zij deze uiteraard niet overbodig maakt, zoals we hierboven stelden.

Geen vergeving zonder bekentenis en spijt

Er is wel een onmisbare voorwaarde opdat de vergeving zich aan de dader zou kunnen voltrekken. De dader moet immers bekennen en op een authentieke, tastbare en voelbare wijze erkennen wat hij het slachtoffer heeft aangedaan. Als de dader de misstap alleen innerlijk erkent en niet openlijk toegeeft, dan kan er geen vergeving volgen. In dit opzicht is de bekentenis de voorwaarde voor de werking van de vergeving. Alleen wanneer de dader zijn misstap erkent kan het slachtoffer zijn verlangen om te vergeven werkdadig maken. De dader staat echter voor de verleiding om voor zijn kwaad te vluchten, onder meer door het goed te praten, te verdoezelen of te ridiculiseren, te verontschuldigen of op iemand anders

— een zondebok, eventueel zelfs het slachtoffer — af te wentelen. Daarom moet niet alleen het slachtoffer maar ook de dader een helingsproces doormaken opdat vergeving zou mogelijk worden. Concreet moet men erkennen dat men een ander mens kwaad en onrecht heeft aangedaan, en dus ook aanvaarden dat dit kwaad 'vereffend' wordt en dat het slachtoffer daar 'recht' op heeft. De erkenning van de misstap als misstap en van het eigen aandeel daarin moet zich ook voltrekken als spijt en berouw over het aangedane kwaad, in het eerlijke emotionele besef dat het slachtoffer wellicht onherstelbare schade is aangedaan. Als een dader het berokkende kwaad onbewogen en on-aangedaan erkent en bekent, is er veel kans dat de daad niet echt erkend en bekend wordt, dat de misstap niet echt als misstap aanzien wordt, wat uiteraard vergeving onmogelijk maakt. Daarenboven wordt het berouw pas effectief als de dader bereid is de aangerichte schade, indien mogelijk, te herstellen. Zeker moet hij bereid zijn en beloven de begane misstap in de toekomst niet meer te begaan. Het berouw en de belofte van herstel en ommekeer monden bij de dader uit in het verlangen naar vergeving vanwege het slachtoffer. Dit verlangen wordt echter pas effectief als het zich uitdrukt in de bekentenis en de vraag om vergeving, in het besef dat het slachtoffer het recht heeft deze vergeving nog niet te geven of zelfs te weigeren. In dit opzicht is en blijft de vergeving een precaire onderneming, waarvan het niet op voorhand zeker is dat ze lukt. Vergeving heeft iets ongewis, noch de dader noch het slachtoffer hebben ze ooit helemaal in de hand. De dader kan nog zo bereid zijn om te bekennen en vergeving te vragen, maar het slachtoffer kan er nog niet aan toe zijn deze vergeving te schenken, en omgekeerd.

Gratuiteit van de vergeving

De vergeving overschrijdt duidelijk de bekentenis en de uiting van spijt en berouw, vermits ze als gave precies een onvoorwaardelijk karakter vertoont. In dit opzicht vertoont de vergeving een paradoxaal karakter: ze is tegelijk voorwaardelijk en onvoorwaardelijk. Ze kan pas werken als de dader bekent en spijt betoont; ze is gebonden aan de voorwaarde van de belijdenis. Anderzijds behoort ze helemaal tot de orde van de gratuititeit. Ze wacht niet op de bekentenis om haar gave aan te bieden. Ze gaat terug op de houding van vergevingsgezindheid, die een edelmoedige bereidheid van hart en geest uitdrukt. Ze is het toppunt van liefde, die zichzelf zomaar gratis voor niets wil schenken aan iedereen. Alleen als de vergeving onvoorwaardelijk is, is ze werkelijk in de volle zin van het woord vergeving. Ze kan geen resultaat zijn van onderhandeling en overleg, van geven en nemen, van strikte, berekenbare en beheersbare wederkerigheid zijn. Ze kan alleen gratis voor niets gegeven worden.

Daarenboven maakt ze op deze manier ook de bekentenis mogelijk. Want enkel degene die weet en mag verwachten dat hem of haar zal vergeven worden, is in staat om te bekennen. Als de dader op voorhand weet dat er geen kans op barmhartigheid en vergeving vanwege het slachtoffer bestaat, zal hij of zij er alles aan doen om het berokkende kwaad in zelfbedrog te verdoezelen, goed te praten of te rechtvaardigen. Het is helemaal niet abnormaal dat de dader niet wil of durft om vergeving te vragen, onder meer omdat hij bang is terecht te komen in een afhankelijke positie ten opzichte van het slachtoffer (wat reëel mogelijk is), en vooral omdat hij bang is voor het risico dat de vergeving geweigerd wordt. Alleen de onvoorwaardelijke gave van de vergeving door het slachtoffer opent perspectieven voor de dader.

Wie enkel vanuit menselijke hoek redeneert, zal moeilijk dit onvoorwaardelijk en gratuit karakter van de vergeving kunnen zien en bevestigen. Bij nader toezien is dit onvoorwaardelijk karakter immers een religieuze categorie. In de bijbelse traditie, zowel in het Eerste als Tweede Testament, wordt God geopenbaard als de Barmhartige bij uitstek, die altijd weer spijt krijgt over aangezegd onheil en een grenzeloze barmhartigheid tentoonspreekt, niet alleen na begane zonde en schuld, maar ook als een belofte 'die alles nieuw zal maken'. Ook bij Jezus is het duidelijk dat de oproep om onvoorwaardelijk en gratuit vergevingsgezind te zijn, direct geworteld staat in Gods vergevingsgezindheid: 'Weest barmhartig zoals uw hemelse Vader barmhartig is' (Lc 6,36), 'die zijn zon laat opgaan over slechten en goeden' (Mt 5,45).

Van vergeving naar verzoening

Maar nog is alles niet gezegd over vergeving. Op de vergeving volgt immers nog een stap méér, namelijk de verzoening. Al te gemakkelijk echter worden vergeving en verzoening met elkaar vereenzelvigd, met alle gevolgen vandie. Wanneer het gaat over een dader met wie we vòòr het kwaad geen relatie hadden, dan kan er zelfs van verzoening geen sprake zijn, alleen maar van vergeving. Verzoening is immers pas van toepassing wanneer er door het aangedane kwaad een breuk ontstaan is in de relatie die dader en slachtoffer voordien hadden. En precies in dit geval is het belangrijk onderscheid te maken tussen vergeving en verzoening. Verzoening betekent immers de breuk helen die door de misstap in de relatie is ontstaan, zodat de relatie weer kan opgenomen worden en nieuwe toekomst krijgt. Nu is dit herstel soms niet mogelijk, omdat het slachtoffer daar emotioneel niet toe in staat is, of omdat het gewoon feitelijk niet meer mogelijk is — bijvoorbeeld wanneer het slachtoffer in geval van echtscheiding reeds een nieuwe relatie aanging en eventueel zelfs kinderen uit de nieuwe relatie heeft. De nieuwe situatie na de breuk kan zo onomkeerbaar zijn, dat

herstel van de vorige relatie onmogelijk is, zelfs zonder meer onrechtvaardig zou worden. Mensen kunnen zo bang zijn voor het hernemen van de relatie, dat ze voor vergeving terugdeinzen, precies omdat zij in hun waarneming vergeving en verzoening met elkaar verwarren. Vanaf het ogenblik dat ze ontdekken hoe vergeving wel de voorwaarde is tot verzoening, maar tegelijk hoe verzoening niet automatisch uit vergeving voortvloeit, hoeven zij niet meer hardnekkig vast te houden aan hun weerstand tegen vergeving. Dan kunnen ze groeien in de bereidheid om te vergeven, omdat ze degene die hen het kwaad aandeed niet eeuwig met zijn of haar schuld willen achtervolgen. Vergeving is de gesteldheid van hart en geest, waardoor men de ander nieuwe toekomstkansen schenkt, èn waardoor men tegelijkertijd in zichzelf de innerlijke vrede en vrijheid terugvindt.

Dit alles betekent niet dat verzoening onbelangrijk zou zijn, integendeel, ze is wenselijk waar het kan, ze is en blijft het doel en perspectief van de vergeving, zonder daarom per se noodzakelijk te zijn. In geval van verzoening, dit is van herstel van de geschonden relatie, moet men wel beseffen dat de relatie niet meer kan zijn zoals zij vòòr de breuk was. Soms kan het geschetste proces van de vergeving de relatie zelfs verbeteren, in die zin dat het vertrouwen, het respect en de communicatie niet zomaar op het oude niveau worden hersteld maar daar nu bovenuit stijgen.

Tot slot:

De buitensporigheid van Gods barmhartigheid

Van Gods kant stopt zijn barmhartigheid nooit bij zijn vergeving, want zijn vergeving is precies gericht op onze verzoening met Hem. Daarenboven mogen wij nooit vergeten dat deze verzoening altijd eerst van God komt. Hij heeft ons het eerst liefgehad. Hij is degene die de eerste stap naar ons toe zet met zijn barmhartigheid, waaraan wij ons dan doorheen bekentenis en spijt in volle overgave mogen toevertrouwen. God vergeeft ons om ons telkens weer met Hem te verzoenen, dat wil zeggen

de band met hem te herstellen, te versterken en te verdiepen. Deze buitensporige goddelijke barmhartigheid kan ons alleen maar dankbaar

stemmen, in het besef dat wij tegelijk geroepen zijn een klein beetje — eindig en gebroken — deze goddelijke vergeving zowel aan anderen te geven als van anderen te ontvangen.